

Ab Granit – en föregångare inom den finska stenindustrin

OLAVI SELONEN OCH CARL EHLERS

Inledning

I slutet av år 2016 har det gått 130 år sedan grundandet av företaget Ab Granit. Den moderna finska stenindustrin anses ha fått sin början hösten 1886 då baron Anton von Alfthan grundade företaget (Ringbom 1978, Pohjola 1984, Ringbom 1987, Kauranne 2000, Heldal och Selonon 2003).

Tidigare har naturligtvis natursten använts i Finland i århundraden, men detta har skett med lokalt material t.ex. vid uppförande av slott och kyrkor (Rask 2001). I slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet bröts stora mängder marmor i Ruskeala och rapakivigranit i Vederlax till byggnadsmaterial för den då nyligen grundade staden Sankt Petersburg. Vid sidan av Ab Granit markerade grundandet av Finska Täljsten Ab (1893) och Finska Stenindustri Ab (1900) början av en ny era inom stenindustrin i Finland (Pohjola 1984).

Från allra första början, införde Ab Granit en industriell struktur som än idag präglar den finska stenindustrin: brytning av sten, bearbetning av sten och export av sten. Maskineriets kapacitet möjliggjorde en mängd olika produkter, från polerade kolumner och fasadsten med olika ytbehandlingar, till gatsten och monument. Exporten av sten sköttes med hjälp av agenter och av företagets egen personal.

Den tidiga verksamheten

Grundandet av Ab Granit var delvis en följd av den ekonomiska aktiviteten och den livliga byggnadsverksamheten och gatläggnings-

Figur 1. Polerade granitpelare i röd Hangögranit på Ateneumhusets fasad (Brunnsgatan 2 i Helsingfors). Den första stenleveransen utförd av Ab Granit i Finland (1886). Foto: Olavi Selonon

Figure 1. Polished columns of the Ateneum building in red Hangö granite (Kaivokatu 2 in Helsinki). The first natural stone work by the Ab Granit company in Finland (1886). Photo: Olavi Selonon

arbetena i Rysslands största städer vid sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talen (Karsten 1936). Samtidigt utvecklades de centrala områdena i Helsingfors. Det uppstod ett behov av natursten för byggnadsändamål och stenläggningar. Ab Granit etablerade sig i Hangö, eftersom man där omedelbart kunde få tillgång till ett bergsområde som var lämpat för stembrytning, och som dessutom var i omedelbar närhet till en internationell hamn. Bolagets första stembrytningsområden var, vid sidan av Hangö, belägna i Hitis, Svartå, Åland och Kaalamo.

Senaten godkände företagets regler den 6.10.1886 och bolaget registrerades i magistraten

i Helsingfors den 13.10.1886 (Karsten 1936). Som styrelseordförande utsågs baron Anton von Alftan.

I begynnelsen hade företaget svårt att hitta kvalificerad arbetskraft, men det oaktad kunde företaget under det första året av sin verksamhet leverera fyra pelare i polerad röd Hangögranit för Ateneums byggnad i Helsingfors (figur 1).

Samma år levererades också sten för en bro i Wenden i Lettland, och man fick en order om sten för en kajanläggning i Tallinn. Sommaren 1887 fick företaget sitt första stenlägningsarbete i form av en gatubeläggning mellan Senatstorget och Salutorget i Helsingfors.

Transporten av sten skedde mestadels sjövägen. Företaget hade en egen fartygsflotta fram till år 1920. Ångfartyget "Granit" var ett av de viktigaste fartygen och den trafikerade mellan 1886–1920. Ab Granit hade även en tid under 1904 en egen fabrik i Moskva med 40 anställda.

Hangögranit

Ab Granit bröt den röda migmatitiska Hangögraniten på Märaskär och i Drottningberget, nära Östra hamnen i Hangö (Karsten 1936, Hangö Svenska Arbetarförening 1986). Omedelbart efter grundandet av företaget 1886 byggdes den första fabriken där man arbetade fram till år 1928. År 1896 uppfördes en ny fabrik i granit, vilken fortfarande kan ses i Östra hamnen. Företaget deltog aktivt i utvecklingen av hamnområdet i Hangö i slutet av 1800-talet, t.ex. i form av byggandet av en granitbrygga/vågbrytare under 1889–91.

För att nå en överenskommelse med Hangö stad beträffande stenbrytningsarbetena, åtog sig bolaget att anställa en egen polis. Hangö fick 1890 sin femte polis, vars specifika uppgift var att upprätthålla ordningen hos bolagets egna arbetare. Företaget byggde också ett sjukhus och sovsalar för sina anställda. I

Hangö anställde man 1904 nästan 450 medarbetare medan antalet var omkring 150 mellan första och andra världskrigen.

Hangögraniten blev en populär monumentsten (Selonen *et al.* 2016b). Som exempel kan nämnas: piedestalen till Alexander II:s staty (1894) på Senatstorget i Helsingfors, minnesmärket för pansarskeppet Russalka (1902) i Tallinn (figur 2) och springbrunnen (1924) på Slottsgatan i Åbo, alla uppförda i Hangögranit.

Figur 2. Russalka-minnesmärket till minne av förlisningen av det ryska örlogsfartyget Russalka, som sjönk på sin väg till Finland år 1893. Uppfört i Hangögranit i 1902. Tallinn, Estland. Foto: Olavi Selonen

Figure 2. The Russalka memorial to the memory of the wreckage of the Russian warship Russalka, which sank on its way to Finland in 1893. Erected in Hangö granite in 1902. Tallinn, Estonia. Photo: Olavi Selonen

En specialitet bland Ab Granits produkter var polerade Hangögranitkolonner till byggnader, t.ex. i Helsingfors, men tyvärr är många av dessa byggnader i dag rivna. Som byggsten kan Hangögraniten ses i Helsingfors på Alexandersgatan i huset som inrymmer Föreningsbanken i Finland (1898) (figur 3). Byggnaden har Finlands första fasad helt i natursten. Järnvägsstationen (1919) i Helsingfors, ritad av Eliel Saarinen, är också byggt i Hangögranit. Övriga objekt där graniten har använts inkluderar t.ex. arkitekten Selim Lindqvist affärshus (1900) i Helsingfors (Alexandersgatan 13), Finlands Banks hus (1914) i Åbo

(Slottsgatan 20) och Bulevardgården (1915) i Helsingfors (Bulevarden 16). Se även Selonen *et al.* (2016b).

Hangögraniten har exporterats till många länder, bl.a. Ryssland, Baltikum, Central-europa, Skottland och USA. I Sankt Petersburg har Hangögraniten använts i flera applikationer (Bulakh *et al.* 2011). Hela fasaden av Fabergé-huset (1899–1900) på Bolshaya Morskaya Ulitsa är klädd i röd Hangögranit (figur 4). Röda Hangögranitblock med klovyta har också används för beklädnad av bottenvåningen i huset Nr 35 längs samma gata uppfört i 1905–1907. I huset som in-

Figur 3. Föreningsbankens i Finland byggnad i Helsingfors (Alexandersgatan 36). Finlands första fasad helt i natursten uppförd 1898 i röd Hangögranit. Foto: Olavi Selonen

Figure 3. The building of the Union Bank of Finland, Aleksanterinkatu 36, Helsinki (1898) has a façade of Hanko granite – the first façade in Finland made entirely of natural stone. Photo: Olavi Selonen

Figur 4. Fabergé-huset (1899–1900) (Bolshaya Morskaya Ulitsa 22) – ett av de många arbetena i Hangögranit i Sankt Petersburg. Foto: Paavo Härmä

Figure 4. The whole façade of the Fabergé House (1899–1900) at the Bolshaya Morskaya Street 22 in Saint Petersburg, Russia, is faced with red Hanko granite. Photo: Paavo Härmä

rymmer försäkringsbolaget “Ryssland”, byggt 1905–1907, är kornischer och portaler klädda med Hangögranit. Den ursprungliga stenkonstruktionen för Palatsbron (1897–1903) över floden Neva har byggts i Hangögranit, senare har några av stenarna ersatts med andra stensorter. Dessutom är piedestalen till statyn av poeten A. Pusjkin uppförd i Hangögranit (i staden som tidigare hette Tsarskoje Selo).

Andra stenkvaliteter

Ab Granit förvärvade 1890 markområden på ön Stora Bergö i Hitis (Karsten 1936). Företaget flyttade sin gatstensverksamhet dit då den grå, fin- och jämnkorniga graniten på ön hade en bättre klyvbarhet än migmatitgraniten i Hangö. Stora Bergö blev en av de mest betydande verksamhetslokalerna för Ab Granit utanför Hangö. Arbetarbstäder uppfördes och ön fick ett eget bageri och en butik. Brytningen nådde sin kulmen på 1920-talet, då omkring 100 man arbetade i stenbrotten.

Hitisgraniten har exporterats bl.a. till Estland, Frankrike, Belgien och Nederländerna. Granit från Stora Bergö kan i Helsingfors ses i fasaden till byggnaden Apollo ritad av Onni Törnqvist 1909 (figur 5). Stenbrytningen på Stora Bergö upphörde i slutet av 1940-talet.

Andra orter där Ab Granit har brutit sten inkluderar: Kökar, Kumlinge, Nystad, Vemo, Tövsala, Mörskom, Hyvinge, Bjärnå och St Andree (Karsten 1936, Ehlers och Ehlers 1981, Hangö Svenska Arbetar-förening 1986, Selonen *et al.* 2016a, Selonen *et al.* 2016b).

Vid sidan av den röda Hangögraniten utgjorde den grå Nystadsgraniten, ”Birkhall Grey”, och den röda Vemograniten, ”Balmoral Red”, ett par av de viktigaste stenkvaliteterna som bröts i början på 1900-talet i Finland (Selonen *et al.* 2016a, Selonen *et al.* 2016b, Selonen *et al.* 2016c). Nystadsgraniten är en trondhjemit och Vemograniten en rapakivtyp. Alla dessa stenkvaliteter användes på hemmamarknaden och gick även på export. Ab Gra-

Figur 5. Apollo-huset (Södra Esplanaden 10 i Helsingfors). Ritat av Onni Törnqvist i grå Hitigranit i 1909. Foto: Olavi Selonen

Figure 5. The Apollo house in Helsinki (Eteläesplanadi 10). Designed by Onni Törnqvist in grey Hiittinen granite in 1919. Photo: Olavi Selonen

Figur 6. Börshuset (1910–11) på Fabiansgatan 14 i Helsingfors är belagd med 12–25 cm tjocka plattor av grå Nystadsgranit. Arkitekt: Lars Sonck. Foto: Olavi Selonen

Figure 6. The stock exchange house (1910–11) at the Fabianinkatu 14 in Helsinki is faced with 12–25 cm thick slabs of grey Uusikaupunki granite. Architect: Lars Sonck. Photo: Olavi Selonen

nit levererade exempelvis (1910–1911) grå granit från Nystad för fasaden till Börshuset i Helsingfors (figur 6), och röd Vemogranit (1936) för fasaden till Nordiska Föreningsbankens hus i Helsingfors (figur 7). Se även Lehtinen och Lehtinen (2008).

På Kökar hade Ab Granit brytningsverksamhet under åren 1910–30 (Karsten 1936). Den röda Kökargraniten har exporterats t.ex. till USA med det kommersiella namnet "Bothnia Red" (även "Ostrobothnia Red" och "Bothia Granit") (Karsten 1936). I Helsingfors har graniten från Kökar använts i fasaden till försäkringsbolaget Suomi, Lönnrotsgatan 5 (ritad av Armas Lindgren: stenarna levererades 1910–1911), och i fasaden till Kaleva-huset, uppfört i 1913–14 (figur 8).

Figur 7. Nordiska Föreningsbanken, Alexandersgatan 30–34 i Helsingfors. Uppförd i röd Vemogranit 1936. Huset är ritat av Frosterus & Gripenberg. Foto: Olavi Selonen

Figure 7. The building of the Nordic Union Bank at the Aleksanterinkatu 30–34 in Helsinki. Erected in red Vehmaa granite in 1936. The building is designed by Frosterus & Gripenberg. Photo: Olavi Selonen

Figur 8. Kaleva-huset i Helsingfors (Brunnsgatan 12/Mannerheimvägen 7). Fasaden är uppförd i röd Kökargranit 1913–14. Huset är ritat av Armas Lindgren. Foto: Olavi Selonen

Figure 8. The façade of the Kaleva house in Helsinki (Kaivokatu 12/Mannerheimintie 7) is raised in red Kōkar granite in 1913–14. The building is designed by Armas Lindgren. Photo: Olavi Selonen

Andra stenarbeten

Tiden efter första världskriget var mycket utmanade för Ab Granit (Karsten 1936). För att klara sig, tog företaget upp arbetsuppgifter som bergssprängnings- och byggnadsarbeten för befästningsändamål. Det största arbetet inom denna bransch var sprängningarna och betongarbetena på ön Russarö. Befästningsarbetena sysselsatte upp till 1000 personer.

Efter kriget fortsatte Ab Granit en tid med arbeten för försvarsmakten. Ytterligare nya arbetsområden innefattade bl.a. vägunderhåll i Åbotrakten samt brobyggen i hela landet (inklusive betongarbeten), vilket kunde

innefatta relativt stora arbeten såsom landsvägsbron över ån Urpalanjoki i Vederlax uppförd 1922 i lokal granit (Karsten 1936). Ab Granit tillverkade t.o.m. brynstenar under en kort tidsperiod i 1919–20 i Längelmä (Karsten 1936). Efter kriget kunde så småningom den ”normala” verksamheten åter tagas upp.

Avbrott i verksamheten under andra världskriget

Ab Granits verksamhet i Hangö avbröts när området ”arrenderades ut” till Sovjetunionen efter vinterkriget 1940. Företaget flyttade därvid sin bearbetningsverksamhet till Salo

(Hangö Svenska Arbetarförening 1986). Då Sovjetunionen retirerade från Hangö udd i december 1941, återupptogs verksamheten, men ”i mycket blygsam skala” (Hangö Svenska Arbetarförening 1986).

Ab Granits verksamhet i Hangö upphörde helt 1949 och flyttades till Salo. Företaget koncentrerade sig på förädling av sten, men bröt även sten som hade dåtidens viktigaste kommersiella färger (röd, grå, svart). Personalen uppgick 1951 till 96 personer, och omfattade 94 personer ännu 1964 (Pohjola 1984). År 1965 såldes Ab Granit till svenska ”Granit AB CA Kullgrens Enka” som följande år ändrade firmanamnet till ”Kullgrens Enka Granit AB”.

OLAVI SELONEN ja CARL EHLERS

Åbo Akademi
Fakulteten för naturvetenskaper och teknik
Geologi och mineralogi
Akademigatan 1
20500 Åbo
olavi.selsonen@abo.fi
carl.ehlers@abo.fi

FD Olavi Selonen är docent i byggnadsstengeologi inom ämnesområdet geologi och mineralogi vid Åbo Akademi och har jobbat med natursten sedan 1989 både inom forskning och inom privata naturstensföretag. Prof. Carl Ehlers är prof. em. i geologi och mineralogi vid Åbo Akademi, och har under flere år tillsammans med Selonen publicerat arbeten rörande intrusionshistorierna bakom naturstensfyndigheternas lokalisering i granitplutoner.

Summary:

Ab Granit – a pioneer of modern stone industry in Finland

The age of the modern Finnish stone industry is considered to have begun in 1886 when the stone company Ab Granit was founded. Previously, natural stone was used mainly with local materials for construction of castles and churches. In the late 1700s and early 1800s large amounts of marble from Ruskeala in eastern Finland and rapakivi granite from Virolahti in southeastern Finland were quarried for the building of the newly founded city of Saint Petersburg.

Ab Granit was the first company to introduce an industrial structure which still today characterises the Finnish stone industry: quarrying of stone, processing of stone, and export of stone. The range of products included polished columns and rolls, facing stones with different surface finishes, paving stones, and monuments. The export of stone was done using agents and by the company's own personnel.

The establishment of the Ab Granit company was partly due to the growing economic activity in Russia at the turn of the 19th and the 20th centuries. There was a construction boom in Russia's biggest cities, including street paving. These activities also included large construction works in the central area of Helsinki, generating an increased need for building stone and pavement stone. The city of Hanko in southwestern Finland, with large outcrops of red granite of good quality, and an international port, became the base for Ab Granit's activities.

Over time, the Ab Granit company produced many stone qualities, but the red

granite from Hanko remained the basis for the operation for a long time, and the granite had a central role in the development of the Finnish natural stone industry. It was the first widely-used Finnish commercial stone quality in domestic and foreign markets, utilized as dimension stone, paving stone, and especially as monumental stone (Figs 1–4). The stone was exported, e.g. to Russia, England, USA, and the Baltic States.

Other extraction areas for Ab Granit included Hiittinen (grey granite), Kumlinge (grey granite), Kökar (red granite), Uusikaupunki (grey granite), Vehmaa (red granite), Taivassalo (red granite), Myrskylä (red granite), Hyvinkää (black granite), Perniö (red granite), and Antrea (red/grey granite) (Figs 5–8).

The Ab Granit company had to temporarily abandon its activities in Hanko when the area including the Hanko Peninsula was “leased” to the Soviet Union after the Winter War in 1940. The company moved its processing operations to the city of Salo. When the Soviet Union retreated from Hanko in December 1941, the operations resumed, but in a modest scale. Ab Granit’s time in Hanko came to an end in 1949 after which its activities continued in Salo. In 1965, the company was sold to the Swedish company “Granit AB CA Kullgrens Enka”. The following year the company’s name was changed to “Kullgrens Enka Granit AB”.

Litteratur

Bulakh, A.G., Abakumova, N.B. och Romanovsky, J.V., 2011. St. Petersburg – A History in Stone. University Press, Sankt Petersburg, 173 s.

Ehlers, C. och Ehlers, M., 1981., *Berggrunden inom Kumlinge kartblad. Blad 1023 Kumlinge*. Geologiska forskningscentralen, Esbo, 60 s.

Hangö Svenska Arbetarförening, 1986. *Granitblocket*. Hangö Svenska Arbetarförening rf. Yliopistopaino, Helsingfors, 61 s.

Heldal, T. och Selonen, O., 2003. History and heritage. I: Selonen, O. och Suominen, V. (red.), *Nordic Stone*. Geological Science series. UNESCO publishing, Paris, 13–18.

Karsten, L., 1936. *Aktiebolaget Granit 1886–1936*. Tilgmanns Tryckeri, Helsingfors, 97 s.

Kauranne, K., 2000. *Kivestä läpi aikain*. Finlands Stenindustriförbund rf., Helsingfors, 79 s.

Lehtinen, M. och Lehtinen, J.I., 2008. *Helsingin kaupunkikiviopas*. Karttakeskus. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä, 112 s.

Pohjola, M.A., 1984. *Sinivalkoinen kivi*. Suomalaisen kiviteollisuuden vuosikymmenet. Finlands Stenindustriförbund rf., Nystad, 231 s.

Rask, M., 2001. *Rakennuskivet*. I: Virkkunen, M., Partanen S.J. och Rask, M., *Suomen kivet*. Oy Editat Ab, Helsingfors, 119–160.

Ringbom, S., 1978. *Granitrörelsen i vår sekelskiftsarkitektur: förutsättningar – förhistoria – förebilder*. I: *Konsthistoriska studier 4*. Föreningen för konsthistoria, Helsingfors, 209–232.

Ringbom, S., 1987. *Stone, style and truth. The vogue for natural stone in Nordic architecture 1880–1910*. *Finska fornminnesföreningens tidskrift* 91, Helsingfors, 269 s.

Selonen, O., Ehlers, C., Luodes, H., Härmä, P. och Karell, F., 2016a. *The Vehmaa rapakivi granite batholith – production area for Balmoral Red granites in southwestern Finland*. Geotechnical report 1. Finlands Stenindustriförbund rf., Helsingfors, 47 s. http://www.suomalainenkivi.fi/wp-content/uploads/2016/07/geotechnical_report_1_web3.pdf [16.1.2017]

Selonen, O., Härmä, P., Bulakh, A., Ehlers, C. och Pirinen, H., 2016b. *The Hanko granite – a foundation stone for the Finnish stone industry*. Geotechnical report 2. Finlands Stenindustriförbund rf., Helsingfors, 27 s. http://www.suomalainenkivi.fi/wp-content/uploads/2016/07/geotechnical_report_2_web.pdf [16.1.2017]

Selonen, O., Härmä, P., Bulakh, A., Ehlers, C. och Pirinen, H., 2016c. *The Uusikaupunki granite – a corner stone in the Finnish national romantic architecture of the early 20th century*. Geotechnical report 3. Finlands Stenindustriförbund rf., Helsingfors, 27 s. http://www.suomalainenkivi.fi/wp-content/uploads/2016/07/geotechnical_report_3_web.pdf [16.1.2017]